

27 oktober jl. vond er een NSOB-lezing plaats (Nederlandse School voor Openbaar Bestuur). Zowel de uitvoerende, wetgevende als rechterlijke macht namen de 'de staat van de rechtstaat' onder de loop en gingen daarna, in debat, met elkaar de knelpunten benoemen en bediscussiëren.

Dit debat vond plaats naar aanleiding van het zojuist verschenen boek van Stavros Zouridis (dynamiek tussen bestuur en recht).

Sybrand van Haersma Buma nam deel aan dit debat. Klik op lees meer voor zijn bijdrage.

Ik vind het een voorrecht om te mogen spreken bij de presentatie bij het boek van Prof. Zouridis. Zeker omdat ik jurist en geen bestuurskundige. Ik bekijk het vraagstuk van de rechtsstaat vanuit een politieke invalshoek, maar als jurist. Het boek van Zouridis gaat over de dynamiek van bestuur en recht. Ik wil mij focussen op de dynamiek van de rechtsstaat. Op 12 september jl. ontvluchtte een van de meest gewetenloze criminelen in ons land, de wrede mensenhandelaar Saban B. tijdens zijn verlof.

Saban B. was tot 7,5 jaar cel veroordeeld. Meer veroordelingen hingen in de lucht. Tijdens zijn detentie was hij getrouwd met één van zijn slachtoffers. Het verlof was hem verleend om aanwezig te zijn bij zijn pasgeboren kind. Het OM was akkoord gegaan met een kort verlof voor B. Het gerechtshof in Arnhem gaf hem een week vrijaf. Tijdens dat verlof hield justitie B. aan na een tip dat hij wilde vluchten. Maar het Hof liet hem weer gaan. En Saban B. vertrok met de noorderzon.

De publieke verontwaardiging was groot. Als de laatste tijd gebruikelijk leidde geen stijl.nl de opinievorming op internet, en gaf er meteen het recept bij.

"Minister Hirsch Ballin gaat alles op alles zetten om hem weer achter de tralies te krijgen. Tuurlijk Ernst, ontzettende faalhaas. Veel succes ermee. Zet liever die achterlijke togabeffer uit Arnhem een poosje op water en brood. Of het hele gerechtshof. Levensgevaarlijk voor de maatschappij die gasten. Namen & rugnummers en daarna voor eeuwig uit het ambt zetten."

Nou afficheert Geen stijl zichzelf als "tendentieus, ongefundeerd en nodeloos kwetsend". Dat scheidt ruimte, zal ik maar zeggen. Maar de opvatting van Geen stijl stond niet op zichzelf. En toen de Kamer over de zaak Saban B. debatteerde, bleek dat de suggestie van Geen Stijl ver kwam. Diverse fracties vonden dat de rechters hadden gefaald en moesten worden ontslagen.

Waarom nu zo uitgebreid over dit voorbeeld. Ik noem het omdat het de rol van een drietal hoofdrolspelers in de discussie over de rechtsstaat zo precies aangeeft. Ik noem ze:

De eerste hoofdrolspelers hier en in de discussie over de rechtsstaat waren het OM en de rechters. Professionele bewakers van de rechtsstaat. Zij dachten rechtsstatelijk, of probeerden in ieder geval rechtsstatelijk te denken. Saban B. had een belang. Zijn vrouw had een belang, en het kind had een belang. De rechter woog belangen af, individueel tegen collectief. Kortom: een uitspraak die, hoe vreselijk ook in zijn gevolg, in ons systeem zo kon luiden. De professionals deden hun rechtsstatelijke taak.

De tweede hoofdrolspeler is de bevolking. De grote belanghebbende bij een goed functionerende rechtsstaat. De burgers waren verbijsterd. En waar de volkswroede een paar jaar geleden nog zou zijn gefilterd door krantenredacties en nieuwslezers, ging deze nu ongeremd door de internetfora. Geenstijl vertaalde de woede in een volksoordeel: Ontslaan die rechters. Het verlof en zijn vlucht versterkte bij velen het gevoel dat in Nederland niet justitie maar de crimineel de baas is. Met andere woorden, dat de rechtsstaat de verkeerden beschermt.

De derde hoofdrolspeler is de politiek. Volksvertegenwoordiging en professional in de rechtsstaat in één. De Kamer én de minister waren unaniem in hun kritiek. De Kamer wilde er, net als de bevolking, op kunnen vertrouwen dat deze topcrimineel vast zou zitten. Het gevoel van rechtvaardigheid was aangetast. Maar een aanzienlijk deel van de Kamer ging verder. PVV, de SP en Verdonk, namen de conclusie van Geenstijl.nl over: ontsla die rechters. Nota bene: Wet of geen wet, bevoegdheid of niet. Geen machtscheiding, geen rule of law, maar een hapklare oplossing.

Drie hoofdrolspelers, drie posities, kwetsbare posities.

De professionals redeneren langs de lijnen van de rechtvaardigheid zoals deze in wetten is neergelegd.

De bevolking redeneert langs de lijnen van het gevoel van rechtvaardigheid.

De volksvertegenwoordiging gaat mee in het geschonden gevoel van rechtvaardigheid. Sommigen vonden de grens van de wet niet meer heilig.

Het gevoel dat wetten en rechters die rechtvaardigheid bieden is niet meer vanzelfsprekend.

In 2002 bracht de WRR een rapport met als titel "de toekomst van de nationale rechtsstaat." De openingszinnen luiden als volgt: "In een rechtsstaat is het handelen van de overheid gebonden aan regels van het recht. Hierdoor wordt willekeur in de uitoefening van staatsmacht ingeperkt. Dit normatieve ideaal van de rechtsstaat is onomstreden."

Zou de WRR nu, amper 7 jaar later, nog steeds zo durven te openen? Mijn stelling is dat normatieve ideaal anno 2009 is niet meer onomstreden is. Er is een zoektocht gaande naar nieuwe arrangementen.

Prof.dr. Marc Hertogh, hoogleraar rechtssociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen, ging in zijn oratie in 2006 in op dit verschijnsel. Hij ziet een toenemende afstand tussen de officiële rechtsstaat en de rechtsstaat van het publiek. Hij spreekt van rechtsvervreemding,

Hertogh onderscheidt in een matrix vier categorieën burgers. Juridisch actieven, goed geïnformeerd en betrokken bij de rechtsstaat, vervolgens de gezagsgetrouwen, niet goed geïnformeerd, maar wel betrokken bij de rechtsstaat, de cynici, wel geïnformeerd, maar geen gevoel van betrokkenheid, en tot slot de buitenstaanders, niet geïnformeerd, niet betrokken.

Hertogh noemt drie oorzaken waardoor naar zijn oordeel de rechtsvervreemding de komende jaren verder toenemen:

1. Internationalisering

Veel rechtsregels in ons land komen niet meer uit Den Haag, maar uit New York, Genève en bovenal Brussel.

2. Individualisering

Mensen zijn veeleisender en kritischer geworden, ook ten opzichte van de rechter en de wetgever. Men laat zich bovendien veel minder dan vroeger leiden door bestaande tradities, maar meer door hun persoonlijke normatieve voorkeuren.

3. Pluralisering

De toename van mensen van een andere culturele achtergrond maar ook de uitbreiding van de Europese Unie, draagt bij aan een steeds grotere 'pluralisering' van ons land.

Bij elkaar opgeteld leiden deze drie ontwikkelingen er volgens Hertogh toe dat zowel de kenbaarheid als de herkenbaarheid van het recht minder zullen worden.

Dit betekent dat vooral de burgerschapsstijl van de 'buitenstaanders', maar waarschijnlijk ook die van de 'cynici', verder in betekenis zal toenemen.

Hertogh verwacht daarom een afname van het gebruik van juridische procedures en een toename van het aantal juridische protestacties zal toenemen.

Hertogh zegt nog iets belangrijks. 'Maatschappelijke discussies over het recht worden vaak uitsluitend gevoerd door deskundigen, de burger komt daarbij te weinig aan het woord.'

Zoals wij hier zitten zijn wij natuurlijk het levende bewijs van de juistheid van die stelling. Op de uitnodiging voor vandaag stond zelfs met nadruk dat het een besloten seminar is.

Maar burgers debatteren wel degelijk. Elders, op internetfora als GeenStijl en de Telegraaf. De professionals zien wat zij daar lezen toch vooral als onderbuikgevoelens. Ze klikken al gauw genegeerd weer weg. Toch zijn die discussies belangrijk. Daar gaat het, in de woorden van Hertogh, niet over de naleving van de wet maar om de beleving van het recht. En in het licht van de vervreemding is dat net zo belangrijk. Nog een voorbeeld ter illustratie.

Onlangs kreeg ik van de redactie van RTL nieuws een serie uitspraken onder ogen in zedenzaken. Ernstige zedenzaken soms, ook gevallen van recidive, die allemaal waren afgedaan met een taakstraf en een voorwaardelijke celstraf.

Gevraagd naar een reactie heb ik, jurist als ik ben, eerst de uitspraken op rechtspraak.nl bekeken. Ik zeg heel eerlijk: ik werd daar niet vrolijk van. De naleving van de wet was wellicht OK, al zat de rechter overal aan de onderkant. Maar voor de beleving van de wet was het onvoldoende. En het zijn heus niet alleen telegraaflezers met alleen lagere school die dit niet begrijpen. Zo'n serie uitspraken draag bij aan rechtsvervreemding.

In de jaren 80 had je krakers die als leus hadden: "jullie rechtsorde is de mijne niet". Op basis daarvan gaven ze zichzelf het recht om geweld te gebruiken. Ik zie een veel grotere beweging ontstaan die zegt: "jullie rechtsstaat is de mijne niet."

Mensen beschouwen de rechtsstaat meer en meer als een elitair onderonsje. De genuanceerde arrangementen van de rechtsstaat, hoor en wederhoor, geen straf zonder schuld, afweging van belangen, dragen ze niet meer. En wat er dan gebeurt? Dan ontwikkelt de samenleving van burgers zijn eigen arrangementen. Dat nu, is op dit moment gaande. Ik wil dat weer illustreren aan de hand van een voorbeeld.

In mei 2005 verdween Natalee Holloway na een nachtje stappen op Aruba. Wat er precies gebeurd is is tot op de dag van vandaag onduidelijk. Maar Joran van der Sloot was er die avond bij. Eindeloos justitieel onderzoek heeft geen lichaam, geen moord en dus ook geen dader opgeleverd. Maar ondertussen ging Peter R. de Vries, misdaadverslaggever, ook op onderzoek uit. Alle wegen die de arrangementen van de rechtsstaat afsluiten voor de opspoorders van politie en OM, stonden open voor Peter R. de Vries. Hij sprak alle hoofdpersonen gevraagd en ongevraagd mét camera aan. Hun reactie op beeld zei vaak veel meer dan een strafdossier had kunnen opleveren.

Maar Peter R. de Vries ging verder. Joran van der Sloot werd in een auto gelokt, waarin hij zichzelf op beeld en geluid voor het oog van de natie vastpraatte. Schuldig! Schreeuwde die uitzending. Waaraan precies doet er niet toe maar schuldig!

En dat niet alleen: Joran kreeg meteen ook zijn straf. De aloude straf van het gemene volk: De schandpaal. Joran van der Sloot werd voor het oog van de natie te kijk gezet. Het succes van de straf bleek wel uit het feit dat hij even later in verband werd gebracht met mensenhandel in Thailand. Een normale baan hoeft hij niet meer te proberen. In die zin is er nog als bijkomende straf de verbanning uit de samenleving. Een normale sollicitatie lijkt mij er voor Joran niet meer in te zitten.

Het alternatieve arrangement heeft van der Sloot zonder de hele poespas van een rechtszaak een straf opgelegd die beter aansluit bij de beleving dan rechtspraak tot nu toe kon bieden.

Hoe gaan de professionals hier mee om?

Voorzitter Harm Brouwer van het college van PG's vond dat Peter R. de Vries 'goed journalistiek werk' had geleverd met de reportage. Brouwer bepleitte vervolgens een breed maatschappelijk debat komen over de actieve rol van burgers bij de opsporing van misdrijven en verdachten.

Wat Brouwer hier deed verdient lof. Hij gaf niet toe aan de reflex die de juridische professionals zo vaak kenmerkt om deze niet rechtsstatelijk opererende concurrent de oren te wassen. Hij greep het voorbeeld aan om te pleiten voor een

debat over burgeropsporing. Initiatieven als burgernet, sms alert en meld misdaad anoniem laten zien dat de handhaving van het recht geen elitair gebeuren hoeft te zijn. Zo worden de gewone burgers van klagers langs de zijlijn kritische deelnemers.

Het OM loopt wat mij betreft voorop. Recent maakte Brouwer bekend dat hij burgerpanels in het leven heeft geroepen die als klankbord bij strafhoogten dienen. Ook daar wordt de burger van toeschouwer deelnemer.

Ook de rechtspraak begint uit zijn ivoren toren af te dalen. President Van Dijk van het Hof in Arnhem legde op TV uit wat in de zaak Saban B. was misgegaan. Dat zou een paar jaar geleden niet denkbaar zijn geweest.

Een belangrijke vernieuwing is ook dat belangrijke uitspraken tegenwoordig razendsnel op Rechtspraak.nl te raadplegen zijn. En denk aan de open dagen van de rechtspraak. Hele volksstammen komen kijken hoe een rechtbank nu echt werkt.

Ik zie dus hoopvolle ontwikkelingen. De professionals van de rechtsstaat komen de burgers tegemoet.

Prof. Mark Bovens gebruikt de beeldspraak van de rechtsstaat als een huis, waarbij iedere verdieping staat voor een eeuw. De begane grond is de liberale achttiende eeuw, de eerste verdieping is 19e eeuwse democratie, de tweede verdieping de 20e eeuwse sociale rechtsstaat. Nu zitten we in de 21 e eeuw en is de zolderverdieping aan de beurt. Die is in de beeldspraak van Bovens voor de digitale rechtsstaat.

Ik ga graag mee in de beeldspraak van een te bouwen zolderetage. Aan het huis van de rechtsstaat moet worden gebouwd. Maar dan wil ik wel meedenken over de te bouwen kamers. Ik zie naast digitalisering nog wel ruimte voor kamers voor Internationalisering en individualisering.

Een opdracht aan de politiek

Dan kom ik onvermijdelijk bij de vraag wat de politiek voor rol moet spelen. De Tweede Kamer is wetgever en volksvertegenwoordiging. Professional en vertegenwoordiger van de burgers ineen. Het Kamerlid moet er voor waken niet als professional te kijken naar de burger, maar aan de zijde van de burgers te kijken naar de professional. Dat betekent dus oog hebben voor het feit dat burgers niet altijd genoeg neemt met naleving van de wet. Dat de beleving van het recht ook moet kloppen. Dat is iets anders dan blind de burgers volgen.

Een kamerlid moet niet om het ontslag van een rechter vanwege een onwelgevallige uitspraak vragen, en ook niet bepleiten dat de politie voetbalsupporters in de knie moet schieten om ze rustig te krijgen.

Wel is het goed aandacht te hebben voor bijvoorbeeld het betrekken van burgers bij de opsporing, helder toegelichte vonnissen en de hoogte van straffen.

De arrangementen van de rechtsstaat behoeven herijking. In de woorden van Bovens: de zolderverdieping moet worden gebouwd, en wat mij betreft met kamers ingericht. Doen we dat niet dan gaat de door Hertogh gesignaleerde rechtsvervreemding verder. Doen we het wel dan kunnen we misschien over enkele jaren weer met de WRR zeggen dat het normatieve ideaal van de rechtsstaat onomstreden is.